

Victor NEUMANN

MISTERIOASA HAGADA DE LA SARAJEVO

Despre pluralitatea patrimoniului istoric european

Atunci cînd mă gîndesc la muzee, îmi vin în minte în primul rînd patrimoniile moștenite. De asemenea, tehnicile de păstrare și de securizare a obiectelor patrimoniale, precum și metodele valorificării lor. Pentru ca muzeul să devină o instituție vie, atrăgătoare și atașantă, am în vedere relația între cel ce cunoaște rostul conservării, are știința și arta organizării expozițiilor și vizitatorul care caută să descopere unicatele ce dau farmec instituției. Exemplul care îmi stăruie în minte este cel al Muzeului Național al Bosniei, evidențiind moștenirea culturală și identitatea multiplă a Europei de Sud-Est.

În anul 2017, în timpul unei excursii la Sarajevo, am avut ocazia să vizitez acest muzeu și să văd cu proprii mei ochi un obiect rar și universal, unul care invită la o înțelegere mai nuanțată a istoriei și a mentalităților unei lumi așa-zis periferice. E vorba de o piesă de o valoare inestimabilă, care dă seama atît asupra creațiilor patrimoniale iudaice, cît și asupra istoriei culturale a Balcanilor. *Hagada de la Sarajevo*¹ e o carte-document provenind din Catalonia secolului al XIV-lea (Barcelona, 1350) și care datorită vechimii, semnificației istorice și valorii estetice e socotită cea mai reprezentativă carte a evreilor sefarzi din întreaga lume. Ea cuprinde textul Haggadei, ilustrat cu 69 de miniaturi iluminate reprezentînd crearea lumii, sclavia în Egipt și eliberarea din Egipt sub conducerea lui Moise. Ultima parte a cărții (un apendice) include poeziile unora dintre cei mai faimoși poeți din epoca de aur a literaturii de limbă ebraică (secolele al X-lea –al XIII-lea) precum Yehudah HaLevi și Salomon ibn Gabirol. Prin traseul parcurs – Barcelona, Veneția, Ragusa (Dubrovnik), Sarajevo, Viena și din nou Sarajevo –, prin supraviețuirea ei în momente istorico-politice dramatice (de nenumărate ori a fost salvată de la distrugere prin gesturile eroice ale unor remarcabili bibliotecari și muzeografi bosniaci), *Hagada de la Sarajevo* e o mărturie a coexistenței diversității comunităților religioase și culturale și a fecundelor lor interferențe. Istoria acestei cărți evidențiază diversitatea și nu diferențele Europei și europeanului. Ea transcende nu numai timpul și spațiul, dar și rupturile de dogmă dintre comunități. E deopotrivă un fascinant și provocator exemplu al creației intelectuale și a moștenirii patrimoniului comun definind pluralitatea culturală a zonei, respectiv unitatea în diversitate a continentului.

Faptul că Sarajevo păstrează o operă documentar-istorică de mare valoare înseamnă că evreii care o aduseseră în acest oraș din inima Balcanilor fuseseră acceptați și protejați în regiune cu multe secole în urmă. *Hagada de la Sarajevo* e un document care dă seama asupra istoriei și credinței evreilor, în același timp demonstrînd fascinantul amalgam al vieții spirituale a Europei de Sud și de Sud-Est generat întîi oară în evul modern timpuriu. “*La Sarajevo antisemitismul nu a făcut niciodată parte din viața noastră. Uită-te unde este sinagoga: între moschee și biserica*

¹ *Hagada* e o carte tradițională a sărbătorii de Pesah/Paște, o operă de referință a spiritualității iudaice. Ea prezintă sărbătoarea tradițională evreiască de Pesah/Paște și se citește în timpul cinei/Sederului, cînd toți evreii unei comunități, precum și oaspeții lor rememorează povestea din Vechiul Testament privind călătoria spre libertate.

ortodoxă” afirmă unul dintre personajele din romanul *Poporul cărții* de Geraldine Brooks². E un adevăr acesta, în parte vizibil și astăzi în mai multe locuri din regiune. În Renaștere și Iluminism, noua Europă își face simțită prezența în diverse orașe sub forma unei coabitări pașnice iudeo-musulmano-creștine. Recunoașterea diversității și integrarea celuilalt, cum și <reciprocitatea serviciilor făcute> (Fernand Braudel) era un fapt concret de viață. La Istanbul, Dubrovnik, Salonic, Sofia, Belgrad, Nicopole, Alba-Iulia, Timișoara, dar și în satele limitrofe acestora, coabitarea comunităților religioase fusese una firească. În secolele al XVI-lea-al XVIII-lea, interferențele s-au multiplicat. Evreii – aidoma grecilor și armenilor - au fost contributori importanți în economia meșteșugărească, în profesiile de medic și comerciant, în cultura muzicală și în literatura teologico-filozofică. Toate, s-au resimțit în fecunda viață intelectuală. Nu e de mirare că în aceste regiuni ale Europei musulmanii și creștinii ortodocși nu numai că nu s-au opus colaborării cu evreii, dar adesea au cultivat relațiile interpersonale și intercomunitare. Așa se explică și construcția sinagogilor, chiar amplasarea lor între o biserică ortodoxă sau catolică și o moschee.

Dincolo de ideologii politice sau orientări fundamentalist-religioase, la Sarajevo și în întreaga regiune de sud-est a Europei elitele au învățat încă în evul mediu să comunice și să trăiască fără constrângeri, să poarte de grijă celuilalt, integrând, uneori, vecinătatea imediată sau mai îndepărtată. În secolele ce premerg ideii de națiune, lumea Balcanilor – spre deosebire de aceea a Peninsulei Iberice - nu obișnuia să identifice și cu atât mai puțin să excludă <străinul> din exterior sau din interior. E acesta un argument util noului sens pe care l-am dat istoriei regionale, dar și istoriei Europei și în care principalul obiectiv a fost și rămîne integrarea și valorificarea patrimoniului plural moștenit³. În *Poporul cărții*, Geraldine Brooks – pe urmele lui Ivo Andrić din *E un pod pe Drina* – problematizează spiritul acestei lumi, adesea interpretată prin prisma diferențelor de dezvoltare social-economică și instituțională. Literatura purtând și multiplicând codul cultural balcano-bizantin e mai mult decît o radiografie istorică. Brooks descrie comportamentul omului instruit, dar și al celui simplu din Balcania medievalo-modernă. Sînt strălucite exemple în care romanciera înțelege să nu se rezume la povești și povestiri și nici la idei ori noțiuni abstracte ce restrîng orizontul cunoașterii. O dată citite și înțelese, cărțile religioase trebuie asociate acelora de istorie și filozofie generînd o viziune mai suplă și mai riguroasă totodată asupra trecutului și viitorului european.

Prin valoarea ei cultural-religioasă și patrimonială, *Hagada de la Sarajevo* contribuie la cunoașterea și conceptualizarea realităților istorice în care se regăsesc trăsăturile spirituale ale celor trei mari religii monoteiste. Salvată de nenumărate ori de la distrugere și valorificată mulțumită implicării persoanelor și comunităților, cartea-document de la Sarajevo e o mărturie a libertății interioare a omului care în epoca timpurie a modernității a învățat să pună accentul pe sensul comun al vieții și nu pe superficialele diferențe sociale, economice și politice. Pendulînd între medieval și modern, personajele și acțiunile fictive din romanele lui Andrić și Brooks sînt un foarte bun pretext pentru rememorarea faptelor din Balcani și din Europa, dar și un prilej de a interoga trecutul spre a înțelege fenomenul multicultural (tradițional și contemporan). Prin invocarea particularităților, dar și prin recunoașterea împrumuturilor, asimilărilor cultural-lingvistice, convertirilor și mariajelor

² Geraldine Brooks, *Poporul cărții* (titlul original, *People of the Book*), Traducere de Cornelia Marinescu, Iași, 2017.

³ Vezi de exemplu, Victor Neumann (editor-coordonator și coautor), *The Banat of Timișoara. A European Melting Pot*, Londra, 2019.

mixte descoperim acel melting pot pe care adesea istoricii, filologii, etnografii și politologii l-au ignorat. E adevărat că relația iudeo-creștină din Europa include multe umilințe, defăimări și tragedii care ne-au uluit. Dintotdeauna, fanaticii exclud diversitatea, fantazînd ideologii și legi prin care condamnă multi- și interculturalitatea în numele etnicismului și al rasismului. Pe de altă parte, tocmai această întunecată parte a istoriei ne obligă la conceptualizarea realităților, respectiv la recunoașterea și integrarea acelor creații pe care europeanul le-a moștenit de la evrei și iudaism, de la musulmani și mahomedanism. În mai multe privințe, *Hagada de la Sarajevo* contrazice orientările exclusiviste, fiind un strălucit exemplu al întîlnirii celor trei mari religii monoteiste din care a rezultat o creație unică a minții și a sufletului uman. E vorba de o întîlnire constructivă, una care a făcut posibilă supraviețuirea excepționalei cărți-document, deopotrivă simbol al evreilor și al bosniacilor.

În loc de concluzie

Într-unul din capitolele cărții mele, *Tentația lui Homo Europaeus. O istorie intelectuală a Europei Centrale și de Sud-Est*⁴ am evidențiat ampla și continua creație intelectuală a evreilor în mai multe momente de pace ale istoriei lor europene. Am arătat cum prin școli și rabini, prin scriitori și oameni de știință, evreii au contribuit (începînd cu secolul al XV-lea) la crearea *coridoarelor culturale* și la multiplicarea relațiilor interpersonale și intercomunitare dintre Vestul și Estul continentului. Prin documente și mărturii de epocă, am arătat în ce a constat iradierea iudaismului în cercurile religioase, culturale și social-politice, evidențiind nenumăratele convergențe iudeo-musulmano-creștine în absența cărora istoria Europei rămîne insuficient cunoscută. Alături de aspectul documentar, rezultatul descrierilor și evaluărilor e o provocare la dezbateri teoretice înnoitoare privind cunoașterea istoriei Europei și a conceptului de *Homo Europaeus*. Am în vedere: 1. diversitatea și nu diferențele; 2. moștenirea plurală și nu singularitatea ori specificitatea; 3. integrarea celuilalt și nu excluderea. Toate converg și obligă la ample retrospective intelectuale care – aidoma unor instituții muzeale precum cea de la Sarajevo – să se opună jafului moștenirii culturale.

⁴ Vezi capitolul IV, “O diasporă generatoare de convergențe. Iradierea iudaismului în Europa Centrală și de Sud-Est”, în *Tentația lui Homo Europaeus. O istorie intelectuală a Europei Centrale și de Sud-Est*, ediția a V-a revăzută, în curs de apariție). Cf. și *The Temptation of Homo Europaeus. An Intellectual History of Central and Southeastern Europe*, ediția a II-a, Traducere de Dana Miu și Neil Titman, Scala Publishers, Londra, 2020, p. 103-151.